

PRAMENY K DĚJINÁM
ČESKOSLOVENSKÉ KRIZE
V LETECH 1967–1970

10

JITKA VONDROVÁ

EKONOMICKÁ REFORMA 1965–1969

NAKLADATELSTVÍ DOPLNĚK BRNO

EKONOMICKÁ REFORMA
1965–1969

Jitka Vondrová

ÚSTAV PRO SOUDOBÉ DĚJINY AV ČR, v. v. i.
a nakladatelství DOPLNĚK
Praha – Brno 2010

Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970 řídí redakční rada:

Miloš Bárta, † František Janáček, Karel Kaplan (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i.), Jiří Kocian (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i.), Eduard Kubů (Univerzita Karlova), Václav Kural, Vojtěch Mencl, † Jaromír Navrátil, † Jindřich Pecka, Vilém Prečan (Československé dokumentační středisko), Oldřich Sládek (Archivní správa MV ČR), Oldřich Tůma (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., předseda redakční rady), Jitka Vondrová (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i.), Jozef Žatkuliak (Historický ústav SAV).

Economic reform, 1965–1969

Compiled and edited by Jitka Vondrová

Recenzoval: Lenka Kalinová
Václav Průcha

© Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.

ISBN 978-80-7285-131-7 (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.)

ISBN 978-80-7239-254-4 (Nakladatelství Doplněk)

Jitka Vondrová

EKONOMICKÁ REFORMA 1965–1969

Redakce Milena Janišová

Anglické résumé Derek Paton

Obálka Alena Nievaldová

Sazba Ondřej Huleš

V ediční řadě Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, díl 10

vydal Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i.

v nakladatelství Doplněk,

vytiskl Akcent s.r.o., Třebíč

Praha – Brno 2010

1.vydání, 488 stran

Náklad 300 výtisků

1081-365-2011

Publikace vyšla s přispěním

Grantové agentury České republiky č. 409/09/1828

Ediční řada
PRAMENY K DĚJINÁM ČESKOSLOVENSKÉ KRIZE 1967–1970
Dosud vyšlo:

- 1 *SPONTÁNÍ OPROJEVY PRAŽSKÉHO JARA 1968–1969*
- 2 *OBČANSKÁ SPOLEČNOST 1967–1970*
 - 2/1 Emancipační hnutí uvnitř Národní fronty
 - 2/2 Sociální organismy a hnutí Pražského jara
- 3 *NÁRODNÍ SHROMÁŽDĚNÍ*
 - 3/1 Květen 1967 – červenec 1968
 - 3/2 21. – 28. srpen
 - 3/3 Srpen 1968 – leden 1969
- 4 *MEZINÁRODNÍ SOUVISLOSTI ČESKOSLOVENSKÉ KRIZE 1967–1970*
 - 4/1 Prosinec 1967 – červenec 1968
 - 4/2 Červenec – srpen 1968
 - 4/3 Září 1968 – květen 1970
- 5 *FEDERALIZÁCIA ČESKOSLOVENSKÉHO ŠTÁTU 1968–1970*
 - 5/1 Vznik československej federácie roku 1968
- 6 *VOJENSKÉ OTÁZKY ČESKOSLOVENSKÉ REFORMY 1967–1970*
 - 6/1 Vojenská varianta řešení čs. krize 1967–1968
 - 6/2 Srpen 1968 – květen 1971
- 7 *MINISTERSTVO VNITRA A BEZPEČNOSTNÍ APARÁT
V OBDOBÍ PRAŽSKÉHO JARA (leden – srpen 1968)*
- 8 *VLÁDA A PREZIDENT*
 - 8/1 Období pražského jara (prosinec 1967 – srpen 1968)
 - 8/2 Normalizace (září 1968 – říjen 1969)
- 9 *KOMUNISTICKÁ STRANA ČESKOSLOVENSKA*
 - 9/1 Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)
 - 9/2 Konsolidace (květen – srpen 1968)
 - 9/3 Kapitulace (srpen – listopad 1968)
 - 9/4 Normalizace (listopad 1968 – září 1969)
- 10 *EKONOMICKÁ REFORMA 1965–1969*
- 11 *PRAŽSKÉ JARO V MÉDIÍCH: VÝBĚR Z DOBOVÉ PUBLICISTIKY*

Knihy lze zakoupit nebo objednat v naší prodejně:

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR

Vlašská 9, 118 40 Praha 1

tel.: 257 286 347, e-mail: dvorak@usd.cas.cz

nebo prostřednictvím e-shopu na adrese usd.cas.cz

OBSAH

Předmluva k ediční řadě Prameny k dějinám československé krize 1967–1970	5
Úvod	7
Seznam použitých zkratek	20
 DOKUMENTY	 25
PŘÍLOHA	467
 Jmenný rejstřík	 471
Seznam použitých pramenů	472
Seznam použité literatury	473
Seznam publikovaných dokumentů	475
Summary	479

PRAMENY K DĚJINÁM ČESKOSLOVENSKÉ KRIZE 1967–1970

EKONOMICKÁ REFORMA
1965–1969

Jitka Vondrová

ÚSTAV PRO SOUDOBÉ DĚJINY AV ČR, v. v. i.
a nakladatelství DOPLNĚK
Praha – Brno 2010

Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970 řídí redakční rada:

Miloš Bárta, † František Janáček, Karel Kaplan (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i.), Jiří Kocian (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i.), Eduard Kubů (Univerzita Karlova), Václav Kural, Vojtěch Mencl, † Jaromír Navrátil, † Jindřich Pecka, Vilém Prečan (Československé dokumentační středisko), Oldřich Sládek (Archivní správa MV ČR), Oldřich Tůma (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., předseda redakční rady), Jitka Vondrová (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i.), Jozef Žatkuliak (Historický ústav SAV).

Economic reform, 1965–1969

Compiled and edited by Jitka Vondrová

Recenzoval: Lenka Kalinová
Václav Průcha

© Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.

ISBN 978-80-7285-131-7 (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.)

ISBN 978-80-7239-254-4 (Nakladatelství Doplněk)

PŘEDMLUVA K EDIČNÍ ŘADĚ PRAMENY K DĚJINÁM ČESKOSLOVENSKÉ KRIZE 1967–1970

Počínaje rokem 1993 předstupuje skupina českých a slovenských historiků před odbornou a širší veřejnost s jednotlivými svazky uceleně koncipované ediční řady *Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*. Rozhodnutí uskutečnit tento ediční počín však nebylo motivováno výročím, ale významem, který tyto události mají v novodobých dějinách českého a slovenského národa.

Vlastní záměr vznikl v roce 1991 ze spolupráce tehdejší Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970 a Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR (tehdy ČSAV). Ustavila se redakční rada a jednotlivé ediční skupiny, v nichž se soustředili historikové z Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, Historického ústavu Armády ČR, Univerzity Karlovy, Vysoké školy ekonomické v Praze, Vysoké školy pedagogické v Hradci Králové, Politologického kabinetu SAV, Historického ústavu SAV a sekce archivní správy Ministerstva vnitra ČR. V edičních skupinách pracuje 17 historiků orientovaných na soudobé dějiny Československa. Někteří se vrátili k historické práci po letech pronásledování a nuceného odmlčení, nejmladší z nich naopak srpen 1968 nezažili. To je skutečnost, kterou považujeme za důležité zdůraznit, neboť samo věkové rozpětí přirozenou cestou zabraňuje jednostrannému generačnímu přístupu.

Kritické vydání dokumentů je určeno pro vědecké bádání, ale počítá také se zájmem učitelů, vysokoškolského studentstva i veřejnosti, která pociťuje potřebu zvládnout svou minulost jako základní předpoklad pro získání vlastní identity. Smyslem ediční řady je zpřístupnit historické obci i širší veřejnosti nejzávažnější dokumenty, které většinou nebyly publikovány a nejsou běžně dostupné, zejména materiál zahraniční provenience. Pro usnadnění studia jsou dokumenty vybaveny archeografickým a věcným aparátem a nezbytnými přílohami. Podle druhu převládají vícefondové díly (svazky) s různými druhy dokumentů. Výjimku tvoří pouze díl zachycující roli československého parlamentu, který představuje typicky jednofondovou edici. Rozsah a nákladnost projektu vedly vydavatele k tomu, že upustil od publikování fotoreprodukcí nebo faksimilií.

Ediční řada je polytematická, založená na kombinaci chronologického a věcného (institucionálního) hlediska v časovém rozpětí let 1967–1970. Tematika jednotlivých dílů, z nichž většina je rozvržena do dvou svazků, je následující: 1. spontánní projevy Pražského jara, 2. občanská společnost, 3. Národní shromáždění v srpnu 1968, 4. mezinárodní souvislosti československé reformy, 5. federalizace československého státu, 6. vojenské otázky československé krize, 7. ministerstvo vnitra a bezpečnostní aparát v období Pražského jara, 8. výkonná moc (vláda a prezident), 9. politický systém (KSČ a KSS), 10. hospodářská reforma, 11. letáky roku 1968.

Výběr dokumentů z celého souboru dochovaných a zpřístupněných pramenů se řídí pouze věcným hlediskem. Základní zásadou je vyloučení předem stanovených interpretačních kritérií. Editoři usilují také o to, aby výběr archivního materiálu zachytil nejen písemnosti centrálních institucí, ale i nižších a lokálních složek, případně osobní svědectví.

Prameny vycházejí v českém a slovenském jazyce, podle znění originálu nebo zkráceně v duchu edičních pravidel. Ediční řada má jednotnou vnější úpravu, formát, grafické řešení i vnitřní skladbu. Struktura každého dílu (svazku), s výjimkami, jež vyžaduje prezentace specifických pramenů, je následující:

1. Předmluva
2. Úvod (historický, archeografický)
3. Seznam použitých zkratek
4. Dokumenty
5. Přílohy
6. Chronologický přehled
7. Rejstřík
8. Seznam použitých pramenů
9. Seznam literatury
10. Seznam publikovaných dokumentů
11. Cizojazyčné résumé
12. Obsah

Ediční projekt koordinuje redakční rada, práci edičních skupin řídí Oldřich Tůma a Jitka Vondrová. Ediční řada vychází s podporou Grantové agentury České republiky.

ÚVOD

Desátý svazek Pramenů k dějinám československé krize v letech 1967–1970 je věnovaný ekonomické reformě 60. let, známé i pod jménem jejího výrazného představitele a bojovníka za její důslednou realizaci jako reforma Šikova. Byla však dílem širokého kolektivu, zejména z řad pracovníků Ekonomického ústavu ČSAV.¹ Možná měla celá ediční řada začínat tímto svazkem. Vždyť to byla právě ekonomika, již fakticky reformní procesy té doby začaly. Provázanost ekonomiky a politiky, mimořádně silná v tehdejší politickém systému Československa, limitovala i hloubku reformy. Předpokladem její účinnosti byla rozsáhlá decentralizaci moci, která však ohrožovala mocenský monopol vládnoucí komunistické strany. Reformní ekonomové proto při přípravě a poté i realizaci ekonomické reformy neustále naráželi na četné politické překážky. Dovolena byla jen ta opatření, jež se týkala ekonomických nástrojů a institucí, nikoli ta, jež by zasahovala do oblasti politického rozhodování. A ani zde nepostupovalo vedení KSČ důsledně kupředu, ale postupně od ekonomické reformy ustupovalo. Stupňovaly se tak konflikty mezi jejími stoupenci a mocí a ekonomická reforma se stala jedním z řady faktorů, které uvedly společnost do gradujícího pohybu kulminujícího v roce 1968.²

Zájemce o hospodářské dějiny poválečného Československa má k dispozici poměrně bohatou literaturu. Základní přehled, nejen o hospodářských, ale i o sociálních dějinách, nabízí práce kolektivu autorů vedených Václavem Průchou³ a k problematice ekonomických reforem v tomto období studie Zdislava Šulce.⁴ Autor v ní obsáhle a fundovaně pojednává především o přípravě a počátcích realizace „Šikovy reformy“, zatímco roky 1968–1969 stojí poněkud v pozadí. Šulc osvětluje toto téma i ve svých pamětech a edici několika klíčových dokumentů s přínosným komentářem.⁵

1 Od roku 1961 byl Ota Šik jeho ředitelem.

2 TUREK, Otakar – PICK, Miloš: Čím byla a co znamenala ekonomická reforma šedesátých let? www.blisty.cz, 9.5.2008. Převzato z *Perspektivy*, 2008, č. 6.

3 PRŮCHA, Václav a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*: 2. díl: Období 1945–1992. Brno, Doplněk 2009. Na této syntéze se podílela Lenka Kalinová, která vydala i samostatnou studii: KALINOVÁ, Lenka: *Společenské proměny v čase socialistického experimentu*: K sociálním dějinám v letech 1945–1969. Praha, Academia 2007.

4 ŠULC, Zdislav: *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945–1995*. Brno, Doplněk 1998 (2. vyd.).

5 ŠULC, Zdislav: *Zjeviště i zákulisí české politiky a ekonomiky: Vzpomínky novináře a ekonoma 1945–1995*. Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky 4/2009; TÝŽ (vyd.): *Dokumenty k hospodářské politice v Československu z let 1963–1969*. Studie z hospodářských dějin č. 6. Praha, VŠE – Fakulta národohospodářská 1998.

Šulcovy práce, opřené zčásti o osobní zkušenost autora, který v 60. letech působil jako ekonomický novinář (a před srpnem 1968 i jako zástupce šéfredaktora *Rudého práva*), doplňuje monografie Karla Kaplana vycházející ze studia archivních pramenů, zejména z provenience ÚV KSČ. Přibližuje tak postoje politického vedení Československa k ekonomické reformě.⁶ Ve spolupráci s Karlem Jechem a Janou Váchovou Kaplan také připravil a vydal soubor rozhovorů vedených s některými významnými ekonomy 60. let.⁷ Nelze opomenout studie Jiřího Kosty, v letech 1962–1968 vědeckého pracovníka Ekonomického ústavu ČSAV,⁸ práce Miroslava Londáka o problematice Slovenska a odlišných dopadech reformních kroků na slovenskou část ekonomiky⁹ a četné dílčí studie.

Mnozí protagonisté reformních procesů 60. let se také pokusili popsat svůj podíl na nich v pamětech. Jejich přínos je různý. Na jedné straně stojí memoáry Oty Šika s vysokou výpovědní hodnotou, na opačné straně paměti Lubomíra Štrougala, který se více zabývá svými postoji k současnosti než svou tehdejší rolí.¹⁰

Ekonomická reforma 60. let byla v krátké době již druhým pokusem (po tzv. Rozsypalově reformě realizované od roku 1958) korigovat hospodářský mechanismus, který se v Československu prosadil po roce 1948, centrálně plánovanou ekonomiku s potlačeným fungováním trhu (v dobové terminologii *zbožně-peněžních vztahů*). Hlavní podnět k reformě se zrodil z kritiky systému řízení ekonomiky, jejíž výsledky neuspokojovaly nikoho – nedokázala ani spolehlivě zásobovat obyvatelstvo běžným zbožím, ani dodávat výrobní prostředky podnikům. Reformně smýšlející ekonomové viděli příčiny tohoto stavu v jednom – v centralistickém systému řízení, který nebyl s to plnit své funkce v řízení národního hospodářství. Jeho vady přitom byly podle nich takového rázu, že nemohly být odstraněny dílčími korekturami, ale vyžadovaly systémové změny. Spočívat měly v důsledném přechodu na ekonomický systém řízení, který by využíval některé tržní mechanismy, hmotnou zainteresovanost a ekonomické nástroje založené na cenách, na zisku, mzdách, úvěru atd.

Se svými náměty přišli v době, kdy politické vedení Československa bylo znepokojeno neutěšeným stavem ekonomiky země: dlouhodobé negativní tendence v československé ekonomice vedly v roce 1963 dokonce k poklesu národního důchodu, v tehdejším socialistickém společenství jevu zcela výjimečnému, který nastal v éře plánování poprvé, a ke stagnaci životní úrovně širokých vrstev. Třetí pětiletka se rozpadla. Politici však potřebovali vůči veřejnosti demonstrovat svou vůli něco s tím dělat. Byli proto přístupni naslouchat návrhům předkládaným ekonomickou teoretickou frontou, a to tím spíše, že úvahy o ekonomických reformách zaznívaly

6 KAPLAN, Karel: *Kořeny československé reformy 1968*: II. Reforma trvale nemocné ekonomiky. Brno, Doplněk 2000.

7 K ekonomické reformě 1965–1968. Studijní materiály výzkumného projektu Československo 1945–1967. K vydání připravili Karel Jech, Karel Kaplan a Jana Váchová. Praha, ÚSD 1996.

8 KOSTA, Jiří: *Česká/československá ekonomika ve světle měnících se systémů*. Ostrava, VŠB 2005.

9 LONDÁK, Miroslav – SIKORA, Stanislav – LONDÁKOVÁ, Elena: *Předjarie*: Politický, ekonomický a kulturní vývoj na Slovensku v letech 1960–1967. Bratislava, VEDA 2002. Několik studií k tomuto tématu obsahuje i sborník LONDÁK, Miroslav – SIKORA, Stanislav a kol.: *Rok 1968 a jeho místo v našich dějinách*. Bratislava, VEDA 2009.

10 ŠIK, Ota: *Jarní probuzení – iluze a skutečnost*. Praha, MF 1990; ŠTROUGAL, Lubomír: *Paměti a úvahy*. Praha, Nakladatelství Epocha – Pražská vydavatelská společnost 2009. Podobně jako Štrougal ani další aktivní účastníci ekonomické reformy ve svých pamětech nejsou příliš sdílní. Platí to i o B. Šimonovi či beletrizujícím V. Komárkovi, který v letech 1968–1969 působil jako generální tajemník Hospodářské rady: ŠIMON, Bohumil: *Klobouk od Brežněva*. Praha, Periskop 1997; KOMÁREK, Valtr: *Kronika zoufalství a naděje II. Sága z hlubin 20. století*. Praha, Academia 2005.

i jinde v sovětském bloku včetně Sovětského svazu. I tam docházelo k poklesu tempa hospodářského růstu a posilovalo snahy o uplatnění účinnějších forem plánování a řízení ekonomiky. Začínalo se mluvit o tom, že podniky nelze řídit z centra plánovými ukazateli, nýbrž ekonomickými nástroji. Na tomto základě se postupně prosazovaly tzv. Kosyginovy reformy v SSSR, „nový ekonomický mechanismus“ v Maďarsku či „nový systém řízení“ v NDR.¹¹

V říjnu 1963 rozhodlo předsednictvo ÚV KSČ o ustavení komise pro přípravu ekonomické reformy.¹² Organizováním prací byla pověřena Státní komise pro řízení a organizaci (SKŘO) a v jejím rámci tzv. teoretická skupina v čele s O. Šikem. První návrh předložila již v podzimních měsících roku 1963.¹³ Obsahoval dvě varianty řešení problémů čs. ekonomiky: první předpokládala pouhé zdokonalení existujícího systému, které by však podle autorů jen dále reprodukovalo obtíže a problémy by zůstávaly. Převážila tak druhá cesta, reforma stávajícího direktivního plánovitého řízení národního hospodářství.¹⁴

Nebyl to jediný problém, s nímž se musela Šikova komise vyrovnat. S reformou se začínalo v situaci vyznačující se značnými deformacemi celkové struktury ekonomiky i nerovnováhou efektivní nabídky a poptávky. Stoupenci první varianty proto požadovali, aby byl nejprve ještě za poměrů direktivního plánování zabezpečen alespoň zhruba rovnovážný stav národního hospodářství. Reformní ekonomové jim oponovali tím, že v podmínkách tradičního modelu plánování nelze počítat, že by se podstatněji vyřešily tzv. věčné problémy a že jedině silný ekonomický tlak na podniky dokáže urychlit strukturální změny a uvést ekonomiku na rovnovážnou a moderní – v terminologii tamních diskusí „intenzivní“ – dráhu růstu.¹⁵ Své názory také prosadili do návrhu Zásad zdokonalení plánovitého řízení národního hospodářství z července 1964. Požadovali v nich „účinněji využít existujících zbožně peněžních vztahů v zájmu společnosti“.¹⁶ Chování podniku se mělo zcela zásadně změnit. Jeho duchodové postavení by nezáviselo na tom, jak plní plán, ale na tržbách od odběratele, zákazníka. Tím by se vytvářel přirozený zájem podniku na co nejlepší službě zákazníkovi a rovněž na maximální hospodárnosti a inovacích jako cestě k relativně vyšší tvorbě přidané hodnoty a zisku. Jak stálo v Zásadách, „základní otázkou hmotné zainteresovanosti podniků je vytvoření ekonomického vztahu mezi výsledky hospodaření podniků a tím, jak uspokojují celospolečenské potřeby... Odměňování pracovníků podniku musí být ekonomicky spojeno s přínosem podniku ve prospěch společnosti.“ Předpokládalo to zvýšit aktivní úlohu ceny, která neměla jen odrážet náklady, ale také vztah nabídky a poptávky.¹⁷

V září 1964 schválilo tyto zásady předsednictvo ÚV KSČ a v lednu 1965 i ústřední výbor KSČ.¹⁸ Fungování ekonomiky se nadále mělo řídit podle těchto bodů:

1. hospodářský plán doplní obnovený trh a plán bude určovat jen základní vývoj ekonomiky a jeho dosavadní direktivy nahradí ekonomické nástroje;

11 PRŮCHA, Václav: Hospodářská politika a vývoj československého hospodářství v období od roku 1960 do 21. srpna 1968. In: *Acta Oeconomica Pragensia*, 1966, č. 3, s. 113–114.

12 Podrobněji srov. ŠULC, Z.: *Stručné dějiny...*, s. 40–41.

13 Návrh tezí o zdokonalení soustavy plánovitého řízení národního hospodářství byl editován in: ŠULC, Z. (vyd.): *Dokumenty...*, s. 11–45.

14 KAPLAN, K.: *Kořeny...*, s. 275–276.

15 KOSTA, J.: *Česká/československá ekonomika...*, s. 173.

16 *Národní archiv Praha (NA)*, f. 02/1, sv. 18, a. j. 54, b. 3, Zásady zdokonalení plánovitého řízení národního hospodářství, předložené 27.7.1964 předsedou SKŘO Františkem Vlasákem.

17 *Tamtéž*.

18 Viz dok. č. 1.

2. podniky obdrží takovou míru samostatnosti, aby mohly podnikat, a jejich postavení vymezí a zajistí zákon;

3. podniky budou vystaveny tlaku trhu, zahraniční obchod se spojí s výrobou a na vnitřním trhu zavedou trojí ceny – pevné, určené centrem, limitované (stanovené dohodou dodavatelů a odběratelů v mezích centrálně určených limitů) a volné (ceny plně utvářené trhem);

4. kritériem činnosti podniků není plnění plánu, ale výše hrubého důchodu, o jehož použití po předepsaných odvodech rozhodují samy podniky;

5. na hrubém důchodu závisí úroveň mezd a platů a podniky též ponesou důsledky za špatné hospodaření.¹⁹

Autoři sice museli učinit dílčí ústupky, ale podstatu reformy se jim podařilo uhájit. Neprosadili však ani jedno z navrhovaných opatření politického rázu. Pasáže, jež se týkaly nutnosti změn v kádrové politice a společenských, politických a institucionálních podmínek pro úspěšné fungování nové soustavy řízení ekonomiky, musely být odstraněny. Vše, co směřovalo k omezení mocenského monopolu komunistické strany či k odstranění zbytnělé tzv. hospodářsko-organizačorské úlohy státu ve prospěch co největší míry autonomie podniků, bylo nepřijatelné.²⁰

Vlastní realizaci ekonomické reformy byla pověřena Státní plánovací komise v čele s Oldřichem Černíkem, která podle schválených zásad připravila soubor právních norem, které měly začít platit od 1. ledna 1966. V tzv. nové soustavě řízení se zmenšil počet direktivních ukazatelů plánu a tím se podstatně rozšířila volnost ekonomického rozhodování přímo v podnicích. Byly přijaty obecně platné podmínky pro samostatné hospodaření podniků. Jejich základem bylo stanovení systému sazeb odvodů z hrubého důchodu do státního rozpočtu, které nahrazovaly dřívější vztah podniků ke státu zprostředkovaný direktivními ukazateli centrálního plánu vztahem založeným na daňovém principu. Odvody však ještě nebyly jednotné, ale diferencované. Hmotná zainteresovanost podniků na hospodářských výsledcích se výrazně zvýšila a vzrostl objem finančních prostředků, o nichž rozhodovaly samy podniky a jichž mohly použít na investice či mzdy. Byla provedena dílčí úprava velkoobchodních cen, doplněná soustavou dotací; první, i když zatím velmi omezené kroky byly učiněny k propojení velkoobchodních a maloobchodních cen prostřednictvím sazbové daně z obrátu a byla zavedena opatření umožňující přímý dopad cen dosahovaných v zahraničním obchodě do hospodářských výsledků podniků a těsnější sepectí výroby se světovými trhy aj.²¹

V roce 1965 byly tyto zásady experimentálně ověřovány. Vyhodnocení těchto experimentů koncem roku přineslo zásadní poznatek: přijatá opatření ještě nevytvářela dostatečný ekonomický tlak na správné rozhodování výrobců a spotřebitelů. Působení ekonomických nástrojů omezovaly kompromisy doprovázející první kroky v realizaci ekonomické reformy, jako byly diferencované odvody, rozsáhlé dotace k cenám, přílišný rozsah pevných cen na úkor cen limitních a volných, který nedovoloval správné působení ceny.²² Panovala většinová shoda, že přínos dosud realizovaných kroků je sporný, metoda postupných dílčích změn v řízení ekonomiky je nepřijatelná, a je proto třeba zavádění ekonomické reformy urychlit.

S tímto závěrem předstoupil předseda SPK O. Černík před ÚV KSČ, které 16.–17. prosince 1965 jednalo o výsledcích prvního roku zavádění „nové soustavy řízení“. Požadoval urychlit

19 Srov. ŠULC, Z.: *Stručné dějiny...*, s. 44 nn.; KAPLAN, K.: *Kořeny...*, s. 283–284. Viz též dok. č. 1 a 2.

20 KAPLAN, K.: *Kořeny...*, s. 283–284.

21 Srov. ŠULC, Z.: *Stručné dějiny...*, s. 48 nn.

22 Viz dok. č. 2.

přestavbu velkoobchodních cen, s níž se původně počítalo až v roce 1968, a sjednotit odvody do státního rozpočtu a důsledněji tak spojit ekonomické zájmy společnosti a podniků.²³ Podobně vystoupil i O. Šik. Upozornil na řadu kompromisů, díky nimž „se nám zatím vůbec nepodařilo dostat do bezprostřední spojitosti pohyb maloobchodních cen s pohybem velkoobchodních cen, čímž stále oddělujeme rozhodování výroby od skutečné tržní poptávky – je třeba tyto procesy urychlit a dělat opatření, aby se podstatně zvýšila úloha trhu“.²⁴

V březnu 1966 Šik a jím vedená teoretická skupina konkretizovali tento požadavek v Programu urychlené realizace nové soustavy řízení.²⁵ Navrhovali v něm soubor kroků, jež by „zasadily podnik do takových ekonomických podmínek, ve kterých přestane zakrývat své možnosti a nadsazovat své požadavky na centrální zdroje a začne se chovat ekonomicky normálně“.²⁶ Předpokladem k tomu byly: a) přechod k pružnějšímu vývoji cen, b) jednotné odvody podniků do státního rozpočtu, c) financování investic z vlastních prostředků podniků, d) přechod na pružný systém regulace mezd; e) důslednější uplatňování tlaku světového a domácího trhu na výrobu. Omezit se měly i prvky ochranné politiky, jakými byly slevy z jednotného odvodu, cenové přírážky a srážky, různé vysoké sazby daně z obrátu, a přijmout opatření proti negativním stránkám monopolu.²⁷ V dubnu 1966 schválil tento program ÚV KSČ (obhajoval jej mj. Černík) a v červnu i XIII. sjezd KSČ.

První kroky realizace tohoto programu uplatňovaného v roce 1967 v podstatě v celém národním hospodářství vyvolaly problémy, v jejichž světle se ukázala složitost ekonomické situace i nevyjasněnost a nekomplexnost některých přístupů. Potvrdilo se, že metody použité při přestavbě velkoobchodních cen měly řadu slabin. Výsledné ceny byly proto deformované, jak pokud jde o jejich úroveň, tak i relace. Průměrná hladina velkoobchodních cen se zvýšila o téměř 30 %, ačkoli se původně počítalo maximálně s 19 procenty. Protože ceny byly přepočítávány na úrovni podnikových plánů na rok 1966, které byly proti skutečnosti měkké, byly sazby odvodů stanoveny nepoměrně nízko. Výsledná rentabilita tak byla více než trojnásobná: 78,1 % v roce 1967 místo 22 % a v následujícím roce 80 %. Vznikla celkově nadměrná důchodová situace podnikové sféry, která dále izolovala podniky od tlaku trhu. Část podniků získala bez dostatečné ekonomické zásluhy značné finanční prostředky a nic je nenutilo zefektivnit výrobu. Naopak prostředky státního rozpočtu rostly pomalu. Tvrdé „parametrické“ prostředí rozhodně vytvořeno nebylo. Ekonomicky neodůvodněné rozdíly mezi podniky byly přitom tak velké, že se muselo přistoupit k přerozdělování, k dodatečným odvodům „bohatých“ a dotacím pro „chudé“ podniky.²⁸

Názory, jak v této nepředvídané situaci dál, se různily. Jistá rizika se v souvislosti s přestavbou velkoobchodních cen a s dalšími opatřeními programu urychleného zavádění ekonomické reformy předpokládala, ale nikoli v takovém rozsahu a kumulaci.²⁹ Podle představitelů SPK tato situace komplikovala přechod na novou soustavu řízení. Čelit tomu podle nich vyžadovalo posílit přímou úlohu plánu i direktivních zásahů, které by snížily rostoucí nebezpečí konfliktních situací ve vnitřních ekonomických vztazích a zejména v oblasti platební bilance se zahraničím.

23 NA, f. 01, a. j. 105, Stenografický záznam zasedání ÚV KSČ 16.–17.12.1965, s. 9.

24 *Tamtéž*, s. 24–25.

25 Viz dok. č. 3.

26 *Tamtéž*.

27 Tyto obecně formulované zásady rozvíjely Rámcové podmínky hospodaření podniků platné od 1. ledna 1967. NA, f. 02/1, sv. 8, ar. j. 9, b. 1. Rámcové podmínky byly v červenci 1966 schváleny vládou a v říjnu 1966 ÚV KSČ.

28 Srov. ŠULC, Z.: *Stručné dějiny...*, s. 50.

29 Podle hodnocení SPK. NA, f. 10/4, sv. 8, a. j. 17, b. 1. (Needitovaná příloha IV k dok. č. 8.)